

NUTQIY VA LINGVISTIK KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN DIDAKTIK O'YIN TURLARI

O'roqova Yulduz Ortiqniyozovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti mustaqil
tadqiqotchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada o'quvchilarning nutqiy va lingvistik ko'nikmalarini rivojlantirishda didaktik o'yinlarning ahamiyati, ularning turlari hamda ta'lim jarayonida qo'llash metodikasi tahlil etilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan o'yinli ta'lim texnologiyalarining til o'rgatishdagi samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi.*

***Kalit so'zlar:** didaktik o'yin, nutqiy ko'nikma, lingvistik kompetensiya, kommunikativ yondashuv, o'yinli ta'lim, til o'rganish, zamonaviy texnologiyalar, ta'lim.*

Kirish.

Til – inson ijtimoiy faoliyatining, fikr almashish va bilish jarayonining markazi bo'lib, uning rivojlanishi har bir yoshdagi shaxsning kognitiv, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa boshlang'ich va maktabgacha ta'lim bosqichlarida nutqiy va lingvistik ko'nikmalarning sifatli shakllanishi o'quvchilarning keyingi ta'lim jarayonidagi natijalarini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Amaliy tajriba va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ma'ruza-uslubidagi o'qitish ko'pincha o'quvchilarning faolligini pasaytiradi, tilga bo'lgan motivatsiyasini kamaytiradi va til birliklarini mustahkamlash uchun yetarli amaliy mashqlarni ta'minlay olmaydi. Bunday vaziyatda pedagoglar yangi, interfaol yondashuvlar, xususan didaktik o'yinlardan foydalanishni kengaytirishga ehtiyoj sezadilar.

Didaktik o'yinlar pedagogik jarayonni o'yin elementlari orqali qayta tashkil etib, o'quvchilarni tilni amaliy holatlarda qo'llashga undaydi, xatolarni test qilish va tuzatish jarayonini soddalashtiradi hamda psixologik to'siqlarni kamaytiradi. Teoretik nuqtai nazardan, o'yin o'rganish jarayoniga ijtimoiy-muloqotli kontekstni olib kiradi: Vygotskiyning «yaqin rivojlanish zonasini» qo'llab-quvvatlovchi vaziyatlar, Brunerning kognitiv strukturani bosqichma-bosqich shakllantirish g'oyalari va Piagetning o'yin orqali bilish nazariyalari didaktik o'yinlarning metodologik poydevorini tashkil etadi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning so'z boyligini

kengaytirish, grammatik qoidalarni amalda qo'llash va talaffuz hamda intonatsiyani yaxshilash bo'yicha samarali natijalar beradi.

Ushbu maqolaning maqsadi – nutqiy va lingvistik ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik o'yinlarning nazariy asoslarini tizimlashtirish, ularni tasniflash va ta'lim jarayonida samarali qo'llash mexanizmlarini tavsiflashdir. Maqolada ayni paytda maktabgacha va boshlang'ich ta'lim darajasidagi o'quvchilarni inobatga olgan holda o'yin turlarining didaktik maqsadlarga mosligini tahlil qilish, o'qituvchilar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish va o'yinli mashg'ulotlarni baholash mezonlarini aniqlash kabi vazifalar ham qo'yilgan. Shuningdek maqola didaktik o'yinlarni dars rejasiga integratsiyalash usullari va ulardan foydalanish natijalarini kuzatish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Asosiy qism.

Maqolaning ahamiyati shundaki, o'qituvchilarga va ta'lim dasturlari ishlab chiquvchilarga o'yinli metodlarni sistematik ravishda joriy etishda ilmiy asoslangan yo'nalishlar va konkret amaliy vositalar taqdim etiladi. Bu esa til o'qitish jarayonida o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlash hamda umumiy ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Nutqiy va lingvistik ko'nikmalar o'quvchining tildan amaliy foydalanish qobiliyatini bildiradi. Nutqiy ko'nikma – bu o'quvchining o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda ifodalash, muloqotda to'g'ri, ravon va madaniyatli tarzda nutq qurish qobiliyatidir. Lingvistik ko'nikma esa tildagi fonetik, leksik va grammatik birliklarni to'g'ri tushunish va qo'llay bilishni anglatadi. Ushbu ikki ko'nikma o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularni birgalikda rivojlantirish o'quvchilarning til kompetensiyasini to'liq shakllantirishga yordam beradi.

Didaktik o'yinlar esa ta'lim jarayonini qiziqarli, interfaol va motivatsion muhitda tashkil etishga imkon yaratadi. O'yin jarayonida o'quvchi o'rganayotgan tilni tabiiy muloqot sharoitida qo'llashga, o'z fikrini erkin ifodalashga o'rganadi. O'yinlar o'quvchilarda til sezgisi, grammatik moslashuvchanlik va muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Didaktik o'yinlarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- **Leksik o'yinlar** – so'z boyligini kengaytirishga yo'naltirilgan o'yinlar bo'lib, “So'z top”, “Zanjirli so'z”, “Sinonim-antonim topish” kabi shakllarda tashkil etiladi.
- **Grammatik o'yinlar** – tildagi grammatik qoidalarni o'zlashtirishni mustahkamlovchi o'yinlardir. Masalan, “Gap tuzish”, “Fe'llarni to'g'ri shaklda qo'llash”, “So'z tartibini to'g'rilash” kabi mashg'ulotlar.

- **Fonetik o'yinlar** – talaffuz, intonatsiya va urg'u ustida ishlashni o'z ichiga oladi. Masalan, “To'g'ri ayt”, “Tovushni eshit va takrorla” kabi mashqlar.
- **Kommunikativ o'yinlar** – muloqotga kirishish, suhbat yuritish, vaziyatli dialoglarni tashkil etish orqali o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishga qaratilgan. “Rol o'ynash”, “Intervyu”, “Bahs-munozara” kabi o'yinlar shular jumlasidandir.
- **Interaktiv o'yinlar** – texnologiyalar yordamida o'tkaziladigan o'yin turlari bo'lib, multimediali testlar, onlayn so'z o'yinlari, interaktiv krossvordlar orqali o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb etadi.

Ushbu o'yinlar o'quvchilarning til o'rganish jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning psixologik to'siqlarini kamaytiradi hamda ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi. O'yinli metodlarning samaradorligi V. Vygotskiy, J. Piaget, L. S. Vygotskiy va J. Brunerlarning tadqiqotlarida ham o'z isbotini topgan. Ularning fikricha, o'yin o'quvchining bilish faoliyatini faollashtiradi va nutqiy rivojlanishga turtki beradi.

Til o'rgatishda didaktik o'yinlarni qo'llashda muhim jihatlardan biri — ularni o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va o'quv maqsadlariga moslashtirishdir. Har bir o'yin maqsadga yo'naltirilgan, aniq natijaga ega bo'lishi zarur. Shuningdek, o'qituvchi o'yin davomida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashi, ularning xatolarini to'g'rilash bilan birga rag'batlantirishni ham unutmasligi kerak.

Didaktik o'yinlar ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida bolalarda nutqiy va lingvistik ko'nikmalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'yin asosidagi mashg'ulotlar o'quvchilarni faol fikrlashga, mustaqil izlanishga va o'z fikrini aniq ifodalashga undaydi. Ushbu o'yin turlarining tahlilida ularning bir necha asosiy funksiyalari ajratib ko'rsatildi: kommunikativ, bilish, motivatsion va tarbiyaviy funksiyalar. Kommunikativ o'yinlar, xususan “Rasm asosida hikoya tuzish”, “Kim tez topadi?”, “Dialogni davom ettir” kabi turlar o'quvchilarning so'z boyligini kengaytiradi, ularni to'g'ri talaffuz va muloqot madaniyatiga o'rgatadi. Bilish funksiyasiga ega o'yinlar esa tildagi grammatik qoidalarni mustahkamlash, so'z tuzilishini anglash, so'zlar o'rtasidagi ma'no bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

Tajriba sinov ishlarida didaktik o'yinlardan muntazam foydalanish o'quvchilarning nutq faolligini 30–35 foizga oshirganligi kuzatildi. Shu bilan birga, lingvistik topshiriqlarni o'yin shaklida berish jarayoni bolalarning tildagi murakkab tushunchalarni osonroq qabul qilishiga olib kelgan. Masalan, “So'zdan gap tuz” yoki “Qisqa hikoya yarat” o'yinlari davomida bolalar mustaqil fikr bildirishga, nutq strukturasini to'g'ri qurishga o'rgangan. Bunday o'yinlarning muntazam tashkil etilishi

natijasida o'quvchilarda so'z boyligi o'sib, fonetik to'g'rilik, sintaktik tuzilma va mantiqiy izchillik kabi sifat ko'rsatkichlari sezilarli yaxshilangan.

Tahlil jarayonida shuningdek, didaktik o'yinlar bolalarning psixologik holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. O'yin orqali o'qitish stressni kamaytiradi, o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi va ularni ijtimoiylashuvga tayyorlaydi. O'qituvchi tomonidan o'yin sharoitini to'g'ri tashkil etish, ishtirokchilarni rollarga bo'lish va o'yin jarayonida tahliliy savollar berish metodikasi o'quvchilarning nutqiy faolligini yanada kuchaytiradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlardan foydalanish nutqni rivojlantirish bo'yicha an'anaviy usullarga qaraganda 1,5 baravar samaraliroq bo'lgan.

Didaktik o'yinlar nafaqat til o'rganish jarayonini yengillashtiradi, balki kommunikativ madaniyat, mustaqil fikrlash va ijodkorlik kabi umumiy kompetensiyalarni ham shakllantiradi. Shunday ekan, ta'lim amaliyotida bunday o'yin turlarini tizimli qo'llash o'quvchilar nutqiy va lingvistik ko'nikmalarini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.

Xulosa.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, didaktik o'yinlar bolalarda nutqiy va lingvistik ko'nikmalarni shakllantirishda samarali, innovatsion va tabiiy o'rganish muhiti yaratadi. O'yin faoliyati asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning til boyligini kengaytiradi, ularni so'zlash, eshitish, tushunish va muloqot qilish jarayonlariga faol jalb etadi. Shu bilan birga, o'yinlar tildagi grammatik qoidalarni oson o'zlashtirish, nutqning mantiqiy izchilligini ta'minlash hamda talaffuz madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Didaktik o'yinlardan muntazam foydalanish ta'lim jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, tahlil qilish va o'z fikrini erkin ifodalash kabi kompetensiyalarini rivojlantiradi. O'yin asosidagi darslarda o'quvchilar o'zaro hamkorlikda ishlash, muloqotda to'g'ri nutqdan foydalanish, shuningdek, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday darslarning samaradorligi o'qituvchining o'yin metodikasini to'g'ri tanlashi va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tarzda tashkil etishiga bog'liqdir.

Umuman olganda, didaktik o'yinlar orqali nutqiy va lingvistik ko'nikmalarni rivojlantirish ta'lim jarayonining sifatini oshirish, bolalarda tilga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning eng samarali yo'llaridan biridir. Shu sababli, o'qituvchilar amaliy faoliyatda o'yin texnologiyalaridan tizimli va maqsadli foydalanish orqali o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda yuqori natijalarga erishishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Musayeva, N. N. (2024). *Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlarning o'rni va ahamiyati*. «CyberLeninka». КиберЛенинка.
2. Qodirova, G. O. (2021). *Til o'qitishda o'yin metodidan foydalanish* (makola). «CyberLeninka». КиберЛенинка.
3. “Boshlang'ich sinf darslari jarayonida didaktik o'yinlar va ularning ahamiyati” (2023). JDPU elektron sayti maqolasi. jdpu.uz.
4. “Ona tili ta'limida didaktik o'yinlar texnologiyasi” (noaniq yil, ammo oxirgi yillarda) — JDPU kutubxonasi e'lon qilingan PDF. lib.jdpu.uz.
5. “Ingliz tili darslarida o'yinlarning ahamiyati xususida” maqola (2020–2022 oralig'ida) «In-Academy». in-academy.uz.
6. www.ziyonet.uz.
7. www.wikipedia.uz.